

Gagyi József

Lopás a kollektívból

A falusi társadalom erkölcsi-társadalmi átalakulásáról¹

Egy Nyárádmenti faluban, Jobbágyfalván zajló terepkutatásom során a társadalmi viselkedésre, a népi jogi normákra, a közerkölcsre, a közösségi élet épségére és elfogadott szabályaira kérdeztem rá. Jelen írásom első részében három itteni történetet mutatok be, majd ezekből kiindulva megkísérlem a kollektív gazdaságból történő lopás témájának kibontását. Úgy gondolom, hogy ezek a történetek egy hármastagolású „társadalomműködési modellt” körvonalaznak.

„...*aztán ez megváltozott*”

A terepmunka során egyik beszélgetőtársam, Balogh Pál (1931–2014) volt, aki három témába vágó (lopás a faluban) történetet mondott el. A beszélgetést elindító kutatói kérdés így hangzott: volt-e gyermekkorában a faluban olyan család vagy olyan ember, akit úgy ismertek, hogy tolvaj?

Az első történet főszereplője, „hőse” az a szomszéd falusi „jó gazdaember” volt, akitől az interjúalany fiatal korában malacokat is vásárolt egyszer, és aki „jó gazda volt, de mégis, nem tudott anélkül lenni, hogy valakiéhez ne nyúljon. Ha egy takarmányos szekér jött haza, egy villával is, de el kellett veygen. Ez volt a hobbjá.” Búzahordáskor hajnalban az illető kiment a mezőre, másnak a kalangyáiból kévékkel megrakta a szekerét, és elindult haza. A határpásztor nem látta a virradatban, hogy ki az, hát felült hátul a kiálló karókra, és hazáig kísérte, ott pedig visszafordította a lopott búzával a szekeret. Nem károsodott senki, nem lett ebből nagy ügy, csak hír és tanulságos, továbbbesélt történet. Az interjúalany ennek kapcsán még elmondta, hogy voltak olyan lopások is, amelyek idegenek követtek el: „Egy-egy cigány ment a nagy út mellett, s egy-egy kévét feldobott a szekérre, és azt se tudjuk, hogy ki volt.” De ezek véletlenszerű esetek voltak, éppen ezért nem is lehetett előre kiszámítani és védekezni ellenük, de voltaképpen ez nem is volt fontos, mert kis kárt jelentettek: „[Tehát a maga fiatalkorában nem történt meg, nem emlékszik arra, hogy egyik vagy másik gazdának nagy kára lett volna (ti. a lopásból)?] Nem, nem, itt nálunk nem. Egyáltalán nem emlékszem ilyesmire.”

Közvetlenül ezután, az előzőre asszociálva, következett a második történet: „Sohase felejttem el, egyszer szolgánk volt. Lent a Berekben volt egy hold helyünk. Kukorica volt, s annyi tököt vetettek, hogy hozták haza, s az állatoknak vágták össze, dobták be, s azok ették. A kukoricát kigyérítették, s édesapám mondta a szolgának: »Te Jóska, dobjál fel két-három tököt, ha hazamegyünk, dobjuk be a disznóknak!« Édesapám elment, hogy nézze meg ott a föld túlsó felét. Visszajött, felültek a szekérre,

Gagyi József (1953) – egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Marosvásárhely, gagyijozsef@yahoo.com

¹ Az írás a kollektívból történő lopás társadalmi jelenségét bemutató hosszabb kézirat egyik fejezete.

s jöttek. S azt mondja édesapám: „»Na tettél tököt?«, »Én biza nem, Pali bácsi, elfelejtettem.« S hátul lecsúszott, s a másikéből kivett két tököt, hogy dobja fel. »Na, azonnal vidd vissza! Hát te mit gondolsz! Meg ne lássam, a két karodat eltöröm!« Sose felejttem el, édesapám elmondta, hogy a szolga visszavitte a két tököt.”

Nem voltunk ott, nem láttuk, vajon elhiggyük-e – mondhatnánk mi, a történet hallgatói. Lehet, hogy így történt, de lehet amúgy is. Lehetséges, hogy csak a mezőhasználat rendjét, a közösségi normát példázó fiktív történet, példabeszéd az, amelyben az apa arra figyelmezteti fiát, hogy „a tiéd-ből vegyél, a máséhoz ne nyúlj”. Annál is inkább példabeszédszerű ez, mert más vidékeken ebben a korszakban, a 20. század közepén nem volt ilyen szigorú a rend. Fél Edit írja a Komárom megyei Martosról: „Az is megengedett, hogy az állatját a földeken ki-ki ellássa a máséból. Így például vehet neki egy nyaláb szénát, egy kéve kukoricakórót, tököt, csöves kukoricát, répát, szóval mindent, amit talál. Még az sem lopás, ha földob valamennyit a kocsijára, s később eteti meg.”² A gyakorlat tehát árnyalt, csak az elv fekete-fehér.

A jobbágyfalvi interjúalannyal, Balogh Pállal folytatott beszélgetésben itt egy kis kitérő következett arra vonatkozóan, hogy bizonyos eszközöket elkértek-e, vagy kérés nélkül is használhattak a szomszédok, vagyis hogy mennyire volt behatárolt és pontosított a gazdaságok eszközkészlete fölötti rendelkezés, és hogy mennyire voltak szigorúak az ezzel kapcsolatos tulajdonhatárok. Például: elvitte a fejszét a szomszéd, nem hozta vissza, úgy használta, mint a sajátját, és a tulajdonos végül elment érte – lett-e ebből konfliktus? Az interjúalany szerint az ilyen eset nem volt lopás, hiszen az elvett szerszám ideiglenes használója nem akarta eltulajdonítani véglegesen azt, kérésre azonnal visszadata, tehát nem lett ebből konfliktus. Meg végtére is: mindketten rá voltak erre kölcsönösen használták egymás szerszámait, meg kellett tehát egyezzenek.

Egyértelmű volt azonban a jobbágyfalvi jogszokás elve: a határban nem lehetett a másét elvenni. „De aztán ez megváltozott.” Az interjúalany itt felsóhajtott, és a második világháborúban odamaradt édesapja szavainak felidézése után saját felnőttkorának eseményeiből idézte fel a következő, sorba illeszthető emléket. Belekezdett egy harmadik történetbe, amely a kollektív idejében, a kollektív földjéről történt muroklopásról³ szól: *”Hogy jártam például én, mikor a kollektívben ástuk a murkot. Mondtam, hogy jó volna ebből a sima murokból hazavinni. Aztán ügyesen a zsákba belé, s oda félreraktuk. Gondoltam, el tudom hozni, de nem mertem, mert nehéznek nem volt nehéz. Gondoltam, meglátnak, nem reszkírozok. Vilma hazajött estefelé, én meg ott maradtam, ástam. S ezt a zsákot kivittem a föld szélére, s oda letettem, a csomag mellé, s valamivel letakartam, hogy valaki ott bent ne lássa, hogy ott külön mi van.”* Nem emlékszem, megállt-e itt nagyobb lélegzetet venni, hiszen a saját történetből hirtelen, egy mondat erejéig kilépett, sőt, messze föléje és kívüle került, mert így folytatta: *”Így volt ez a kollektívben. Aki tudta remorkával, másik autójával, másik szekérral, másik vitte szatyorban vagy egy kézikosárban, vagy ahogy tudta. Vagy egy zsákban valamennyit.”* Itt közbekezdtem: *”Igen? Attól kezdve, hogy volt kollektív, az emberek ezt megtanulták?”* A válasz határozott, egyértelmű volt: *”Meg. Rá voltak utalva.”* Majd továbbmesélte a történetet, amelyet kérdéssel félbeszakítottam: *”Jött a kollektív autójával a sofőr, felraktuk esteféle a murkot, s modnom neki: »Milyen jó volna ebből a murokból!« Azt mondja: »Nincs egy zsákja?« Mondom: »Én megtöltöttem egy zsákkal!« »Dobja fel ide« – azt mondja. »Maga menjen aztán.« Mondom: »Figyelj ide,*

²Fél Edit: *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. = Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.* Szerk., bevezette Hofer Tamás. Kalligram Kiadó, Pozsony 2001. 74.

³Sárgarépalopásról.

ha látja valaki a kapu előtt, nekem nehogy leszállj! Vigyed fel, s ott kiüresíted a zsákokat, félredobod oda valahova, ne az legyen, hogy te valakinek szántad vagy ehhez hasonló!» Hazajöttem, s egyszer hallom, hogy az autó itt valahol megáll, nem a kapu előtt, kicsit fentebb. Egyszer hozta be: »Na, Pali bácsi, itt a murok.«

A gyűjtési interjúban közvetlenül nem kérdeztem rá arra, hogy hogyan és mit loptak a faluban, hogy mit tudna nekem mondani a társadalmi együttélés egyik alapvető jellemzőjéről, az egyéni és közös tulajdonhoz való viszonyulásról. Beszélgettünk, és én eddigi beszélgetéseink alapján sejtettem és reméltem, hogy olyan történetek sorát fogom hallani, amelyekből az interjúalanynak, valamint a történetek szereplőinek a viszonyulását tudom majd kiolvasni. Ezek a történetek lehetnek a közeli múltban megesettek, lehetnek fiatalkoriak vagy gyerekkoriak is. Lehetnek olyanok, amelyekről hallott az interjúalany, amelyek széles körben ismertek a faluban, tehát amelyekre másoknál is rá lehet kérdezni (“gyermekkorában a faluban volt olyan család, vagy volt olyan ember, akit úgy ismertek, hogy tolvaj?”), és lehetnek olyanok, amelyek vele történtek meg, csak tőle lehet hallani, és eddig nem is beszélt róla másoknak.

„Kezdő pillanat” - vagy „fordulópont”?

Balog Pál három történetéből az az álláspont olvasható ki, hogy a 20. század közepén bekövetkezett tulajdonváltás, vagyis a kollektív létrehozása és a belépés, vagyis a saját földről, állatokról, egyéni gazdálkodásról, ennek szabadságáról való lemondás, valamint mindennek a közvetlen és közvetett, időben kibontakozó következményei konstruálták meg falusi környezetben az új érték-szemléletet és viselkedésformát, az újfajta erkölcsöt. Társadalmi tanulási folyamatként is értelmezhető ez a változás: azelőtt (tömegesen, mértéktelenül) nem loptak, de meg kellett tanulni a lopás új formáit, mert rá voltak szorulva.

Általánosan elterjedt, hangoztatott álláspont ez az idős, akkoriban fiatal és a mában emlékező, a megfosztás, tulajdonváltás folyamatait értékelő generáció tagjainak – a kollektivizáció és dekollektivizáció generációjának – körében. „Sokak véleménye szerint az emberek a kollektív tanulták meg a lopást” – olvashatjuk Kotics József *Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai faluban* című írásában.⁴ „Egy virágzó kollektívot hozhattak volna létre, ha lett volna rendes vezetősége. De már akkor elkezdődött a lopás” – mondja Szabó Á. Töhötöm beszélgetőtársa.⁵ Egy jeles román történész, a romániai kollektivizálás ismert szakértője, Dorin Dobrinicu az általános gazdasági-társadalmi kontextust vázolja helyezi el a kialakuló lopás-jelenséget. Véleménye szerint „a szocializmus falvakon való győzelme”, vagyis 1962 után Romániában állandósult a mezőgazdaság és a falusi társadalom krízise: rendszerjellemző lett az alulfejlettség, és a falvak lakói motiváció hiányában nem fordítottak gondot az elvégzett munka minőségére, és nem volt érdekük a falvakon maradás: ennek következménye volt a tömeges elvándorlás meg a tömeges ingázás mint a távollét egy másik formája. Ugyanakkor „a magántulajdon megszűnése egy olyan jelenséget hozott létre, amellyel előzőleg a kormányzati tényezők nem számoltak: a lopást. A falusi lakosság elszegényedésének (pauperizációjának)

⁴ Kotics József: *Erkölcsei értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban.* = *Mások tekintetében.* Miskolci Egyetem, A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei 4. Miskolc 2001. 14–23. 17. (Online: www.uni-miskolc.hu/btkvat/doc/pub/konyvek/masok_tekinteteben.pdf),

⁵ Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és adaptáció egy erdélyi térségben.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2013. 83.

és az állandósuló bizonytalanságnak köszönhetően ez általánossá vált az 1962–1989 közötti időszakban”.⁶

A kérdés tehát, aminek utána kell nézni: valóban létezett-e egy kezdő pillanat, vagy csupán egy jelentős és artikulált, jól kitapintható fordulópontról beszélhetünk? Valóban ekkortól, a kollektív megalakulásától, a magántulajdon megszűnésétől számítható, hogy a szocialista falu embereinek (és csak nekik) az erkölce gyorsan és véglegesen megváltozott, és hirtelen „mindenki lopni kezdett”, és hogy egyszerre mindenki elfogadta ennek kikerülhetetlen voltát? Mindez vajon azért történt, mert a szocialista állam erre rákényszerítette a társadalmat, azaz hogy erre „rá voltak utalva”?

A kutatók véleménye ennél árnyaltabb, a valóság megértésének, magyarázatának pedig sok összetevője van. Fél Edit martosi vizsgálatai nyomán nem egy elvi állásfoglalást, hanem a tapasztalt tényeket mutatja be. *A nagycsalád és jogszokásai* című tanulmányában leírja, hogy a mezőn a máséhoz, bizonyos feltételekkel, hozzányúlhattak: „Gyümölcsből, másébol mindenki szakíthat annyit, amennyitől jóllakik. Azelőtt, míg több volt a gyümölcs, a hullót gazdája fel se szedte, hagyta az arra járóknak. Az is megengedett, hogy az állatait a földeken ki-ki ellássa a másébol. [...] Még az sem lopás, ha földob valamennyit a kocsijára, s később eteti meg.”⁷ Lehetséges tehát, hogy a tulajdon határai képlékenyebbek voltak, mint azt ma gondolnánk: a birtokon megtermő haszonra, a munka eredményére nem kizárólag csak egyetlen gazdaság tarthatott számot. A jogszokás rációját abban látom, hogy mindez 1. kölcsönös volt, és 2. mértékkel történt. Ha a falunak olyan határrészében volt dolguk, ahol nem volt saját föld és saját termés, akkor is etethették az éhes állatokat, használhatták a megkívánt gyümölcsöt – tudva, hogy adott esetben azok, akikét használják, szintén így tesznek, és ha szükségét látják, az övéből használnak. Hogy mértékkel történt, azt Fél Edit is kiemeli, sőt központi tényezőként említi: „Lopásnak csak az számít, amikor valaki valamiből az egészet elveszi: ha csak egy részét, az nem lopás.”⁸ Fontosak a lopás közben okozott másfajta károk is (más termény letaposása, a betakarítás megnehezítése, eszközök rombolása), ezek súlyosbíthatják a tett megítélését. Számít továbbá még a lopás helyszíne, ideje is: ha a határban történik, az nem olyan súlyos, mint a faluban, ha nappal történt, akkor nem olyan súlyos, mint ha éjjel történt volna. Egyszóval: lehet, hogy alkalom szüli a tolvajt, de mindenképp az alkalom milyensége az, ami az erkölcsi megítélését befolyásolja.

A martosiaiak nem tartják nagy bűnnek a lopást, hamar elfelejtik. Ha tetten érik a tolvajt, és maguk megbüntetik, az nem tartozik másra (és nem is ártja bele magát más a kettejük dolgába, intézzék ahogy jónak látják), ha a tolvaj kiléte kiderül, akkor az ügy csak arra tartozik, akitől lopott, és aki lopott, azoknak kell kiegyezniük, és történhet ez akár a kocsmában is úgy, hogy a tolvaj fizet a károsultnak, és utána nincs harag! Ha a csősz éri tetten a tolvajt, akkor büntetést szab ki rá, és csak akkor lesz ebből a község vezetése elé vitt, tehát nyilvánosan tárgyal ügy, ha a tolvaj nem hajlandó a csősznek engedelmeskedni. Természetesen mindez úgy értendő: ha a tolvaj helyi, a közösség tagja, nem idegen. Vagyis, és ez nagyon fontos: a helyi kooperációs hálózatok, reciprocitási rendszerek résztvevője. Az idegennel teljesen más a helyzet, rá nem vonatkoznak a kölcsönösségnek (reciprocitásnak) a társadalmi szabályozást végző elvei. Úgy gondolom, világos a szabályozás logikája: azzal,

⁶“Dispariția proprietății private a condus și la un efect neluat în calcul de guvernanți: furtul. Acesta s-a generalizat în perioada 1962-1989 în condițiile pauperizării populației rurale și a nesiguranței permanente.” Dorin Dobrinu: *Încheierea colectivizării în România. Ultimul asalt împotriva țăranilor: = Anii 1961–1972: țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*. Red. Romulus Rusan. Fundația Academică Civică, Buc. 2001. 197.

⁷Fél Edit: *i.m.* 74.

⁸Uo.

aki a közösség tagja, és lop, a továbbiakban is együtt kell élni, esetleg egymásra szorulhatnak, egymáson segíteniük kell a továbbiakban, tehát jobb, ha mégis, mindennek ellenére és ennek tudatában, de megmarad a kooperatív viszony.

Akkor ezek szerint az idézett első jobbágyfalvi történet mégiscsak inkább pedagógiai funkciójú lehetett? Volt olyan gazda, aki nem szakított tököt más birtokáról, de volt olyan is, akárcsak Martoson, aki ezt megtette annak tudatában, hogy ez nem lopás, hiszen ő is elnézné, ha a másik ugyanígy cselekedne? Az, hogy apró dolgokat, kis mennyiséget elvettek, elfogyasztottak, állatoknak adtak, hazavitték a mezőnek azokról a részeiről, ahol nem volt saját földjük és terményük, megtörténhetett a kollektív létrejötte előtt is? Csak éppen 1962 után már más volt a tulajdonviszonyt kinyilvánító, számon tartó, ellenőrző intézményes valóság és az ellenőrző szerkezet? A kollektívek alakulásának a folyamatát ha vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a kollektív első éveiben gabonakrízis volt, valóban igen sok falusi családban gond lett a napi kenyér, a túléléshez szükséges élelem, tehát a szó legszorosabb értelmében valóban „rá voltak utalva” a lopásra. Fontos körülmény továbbá az is – ezt sokan említik a kutatók közül is –, hogy az 1940-es évek végétől a kényszer és megfosztás, az igazságtalan bánásmód, a hangsúlyozott alávetttség nyomán a társadalomban fokozatosan kialakult, majd megerősödött az ellenállás és bosszúállás vágya. Ezzel összefüggésben is kialakulhatott a lopás jogos voltát hangsúlyozó morális háttér. Nyilvánvaló továbbá, hogy megváltoztak, differenciálódtak a hozzáférésnek és használatnak, a lopás mértékének feltételei, átrajzolódott az „igazság és méltányosság” társadalmi határai: kialakult az a réteg, amely a csoportszolidaritást tagadva „autóval, remorkával, szekérrel” hordta saját kapuján belülré a közös haszonból éppen elmozdítható, nem kis részt – majd ők maguk voltak azok, akik ellenőrizték, büntették, elítélték mindazokat, akik csak „zsákkal, szatyorral, két kézzel” tudtak hordani.

A lopás mértékének kérdése valójában egy általános, a „hagyományos rendben élő parasztok” világát szabályozó, évszázados, kimunkált rendszer részeként értelmezhető. Fél Edit és Hofer Tamás átányi vizsgálataik nyomán írják az „arányoknak és mértékeknek gondosan kidolgozott, összefüggő rendszeréről”.⁹ Ebben a társadalomban „a kvantitatív szabályoknak ez a rendszere szabályozza az arányt a gazdálkodás egyes ágai között, az élelmiszerek meg a takarmány adagolását, a gazdasági háztartási felszerelések összetételét, a munkaerő és az idő beosztását. Vezérfonalként irányítja a gazda s a gazdaasszony tevékenységét egyaránt, mércét ad saját maguk és más falubeliek megítéléséhez”.¹⁰ Arra, hogy ki kicsoda, abból lehet következtetni, ahogyan ismeri és elismeri, ahogyan saját maga gazdálkodása esetében használja ezeket a mértékeket és arányokat, ahogy ezek közé a közösségileg kimunkált, adott keretek közé felépíti az életét, ahogy ezekhez képest erkölcsös vagy sem. Ugyanis az arányok és mértékek ismerete és betartása „kitűzi mintegy a törekvések, vágyak irányait, határait, a megelégedettség szintjeit. Választóvonalat húz a »mértékletes« és »mértéktelen« viselkedés közé. Kifejezi az ember életének és lehetőségeinek korlátairól, rendeltetéséről vallott felfogását, a mindennapi élet gyakorlata felől bevilágít annak a józan, mértékletes életfelfogásnak a szerkezetébe, ami általában jellemzi a hagyományos rendben élő parasztokat.”¹¹ Ha mindez a rend, életfelfogás megbomlik – márpedig a tulajdonváltás azt jelenti, hogy megbomlik, hiszen kiesik a legfontosabb összetevő, legfontosabb készlet és kényszer: a magántulajdonban levő termelőeszköz, a földbirtok – akkor a társadalom krízisbe kerül, az értékek megkérdőjeleződnek, minden arány

⁹Fél Edit – Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Bp. 1997. 1.

¹⁰Uo.

¹¹Uo.

torzul. Ennek csak egy kis következménye és jelzése az, hogy miképpen változik, mivé lesz, hogyan értelmeződik az erkölcs, ezen belül a lopás gyakorlata és a lopás megítélése a megváltozott környezetben.

Vissza tehát a példákhoz, emlékekhez. Nagy Olga a Jobbágyfálvához viszonylag közeli, Kis-Küküllő menti Havadon végzett társadalomnéprajzi kutatásai nyomán arra a következtetésre jut, hogy valóban, „talán egyetlen értékrendi szabály sem ment át olyan gyökeres változáson, mint a lopás megítélése”,¹² de lopás megtörtént a múltban, a kollektív gazdaság előtti időkben is, a falu határában, vagy más faluk határában, és „az egymástól való lopás – tehát a faluközösségen belül – is nagy bűn volt, de még nagyobb híre ment a más faluból való lopásnak”.¹³ Arra kellett nagyon ügyelni, „a gyermek is úgy nőtt fel, hogy megtanulta: íratlan szabály az, hogy még a világosságban haza kell térni a mezőről, erdőről. A sötétség nem szabad ott találja a mezőn vagy az erdőn dolgozót, mert akkor a gyanú csakis rá terelődhet”.¹⁴ A jobbágyfalvi Sztrátya Domokos, az interjúalany Balogh Pál kortársa szerint a kollektív megalakulása előtt nem loptak: „*Nem loptak, nem loptak a népek, volt mindenkinek, volt mindenkinek, egymásnak nem bántották, nem bántottuk. Ritka volt a faluban, akire rá merték mondani, hogy az felrakta valakinek egy buglya szénáját, egy lovas, s elvitte. Felrakta, s elvitte, s nem tudom mi. Nem lopták el. A nép, akkor még nem volt úgy elmenve a kapzsiság.*” Véleményem szerint úgy kell érteni azt, hogy „volt mindenkinek”, hogy megvolt mindenkinek a kialakult mértékek és arányok szerint elegendő, és nem volt az a mértéket tagadó kapzsiság, ami megbontsa a rendet. Azért természetesen voltak kivételek is, ahogy azt már Balogh Pál történeteiben is olvashattuk. De voltak olyan falusiak is, akik a kollektív esetében sem bizonyultak „alkalmasnak”, mert „nem tudtak lopni”. Sztrátya Domokos szerint: „*Hát van akinek az a szeszélye, s az a szenvedélye, s az a lehetősége. A másik pedig nem tud, mert hát tudja hogy nem az enyém, mit csináljak vele, nem nyúlhatok hozzá. S aztán az olyant sokszor lenézik s gyávnának nézik, s nem tudom minek. Olyan későre tér rea egy része. Ugyebár nem voltunk avval szokva.*” Arról, hogy mi is volt a szokás, ő is történetet mesél, akárcsak Balogh Pál, az ő esetében is az apa az, aki példát mutat a gyermeknek arról, hogyan kell „kezelni” (tisztelni) más munkájának eredményét: „*Mert valamikor jártuk a mezőt, a szülőkkel, s a kukoricások között voltak ösvenyek, libasorban jöttünk, s le volt verve a kukoricacső a kóréről, s édesapám felvette s a lapijánál fogva reakötötte a kóréra, amelyikről leesett, mert nem ő verte le, de ő meglátta, s ezt valaki megkapálta, azt mondja. Máskor jöttünk haza a mezőről, estefele volt s dörgött, aratásból jöttünk s egyik helyen az ösvenyen a sorban egy kalangya úgy el volt dőlve, egy bácsié, Moldován Lázáré, nem messze lakott, s letette a szerszámot elment s a kalangyát helyrehozta s egy másik rossz karóval, ami ott volt, megtámasztotta, mert jó az eső, s tönkremejen az a kalangya, azt mondja, aztán reggel szóljatok Lázár bának, hogy jöjjön s csinálja újra a kalangyát, mert ha nem, béázik reggelig, s addig elposztul, azt mondja.*”

A lopás azonban a tapasztalatok szerint a kollektív gazdaság megalakulása után valóban a normákat átíró gyakoriságot ért el, „elharapózott, szinte fékezhetetlenné vált” Havadon is: „S hogy ez mennyire elfogadott és a közvélemény által szentesített volt, azt bizonyítja az a furcsa és hallgatólagos szolidaritás, hogy egymástól nem is szégyellve, egymást el nem árulva, úgyszólván egymás szemé láttára hordták haza a határból, ami csak elmozdítható: cukorrépat, szénát, kukoricacsövet stb.”¹⁵

¹²Nagy Olga: *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon.* Szerk. Nagy Olga. Kriterion Könyvkiadó, Buk. – Kvár 2000. 406.

¹³Uo. 405.

¹⁴Uo.

¹⁵Uo 407.

Ez a szolidaritás interetnikus volt: „Az is megfigyelhető, hogy az erdei és mezei lopások (batyuzás) esetében a cigányok a »magyar« lakossággal szemben szolidárisak és nem jelentik a mezőörmek.”¹⁶

Bizonyos az, hogy sok minden megváltozott azután, hogy az egyes falvakban adott pillanatokban a családfők aláírták a belépési nyilatkozatot, és valóban megtörtént a földek átadása-átvétele, a gazdálkodás tárgyainak, az állatoknak, a gazdasági tartalékoknak a kollektív tulajdonába való átcsoportosítása, és tényszerűen és tapsztalhatóan, akár egyik napról a másikra a tulajdon, rendelkezés és használat feltételeinek a gyökeres átalakulása. Nagy Olga szerint: „Azok, akik a termelősövetkezetekbe beléptek – ne feledjük, a legkülönbözőbb kényszerítő eszközök hatására – úgy érezték, hogy megfosztották őket jogos tulajdonuktól, amikor utolsó gereblyéjüket is elvették. Így hát semmilyen lelkiismeret-furdalást nem érezhették azokkal szemben, akik a szemükben ezt a hatalmat képviselték és gyakorolták.”¹⁷ Sztrátya Domokos a vele való beszélgetésben is a megélhetési források igazságtalan kisajátítására hivatkozott, amikor a lopás elterjedéséről kérdeztem: „*Hát lényegében azután [terjedt el a lopás], amikor kezdett kivánsni, s kezdtek kivenni a nép kezéből a megélhetési lehetőséget. Félt a nép, hogy mi lesz velünk, hogy élünk meg, s akkor már mindenki fogózott, mindenhez mindenki, ahol csak lehetett, fogott, s akkor a kollektív ahogy béállott, azt mondták, volt egy ilyen közmondás, hogy a kollektív aranybánya, s aki nem lop az megbánja. Ilyesmi. Ha tudott, ha kellett, ha nem, ha volt szüksége, ha nem, de ha hozzáférhetett, lopott. Lopott. Mert lopott.*” Igen találoan jellemzi az erkölcsi korlátok lebomlását, az idővel kialakult, és már stabilnak mondható helyzetet a megállapítás, hogy valójában az anyagi kényszereken, a sűrűbben adódó alkalmakon túl az új társadalmi normához való igazodás is követelte ezt a magatartást: „*ha kellett, ha nem, ha volt szüksége, ha nem, de ha hozzáférhetett, lopott...*” A „lopott” szó ismétlése pedig azért történik, hogy minden kétséget kizárjon: szó sincs itt szégyenről, visszafogottságról, mérlegelésről: „a nép” lopott, mert ezt jogosnak és igazságosnak tartotta.

A nép lopott, és a megítélése a tetteknek aszerint történt, hogy kitől lopott: „A közvélemény a »közösből« való lopást »szerzésnek« nevezve hallgatólagosan azt el is ismerte, mivel úgy látta, hogy »mindenki lop«, és hogy »ma csak az érvényesül, aki lop, csal, nem érdemes becsületesnek lenni« [...] A magántulajdont védő normák továbbra is erősek maradtak.”¹⁸ Az új helyzet, a kollektivizálás kényszerhelyzetet teremtett, ez elől nem lehetett kitérni. Ennek a helyzetnek az értelmezéséhez sajátos elképzeléseket dolgoztak ki, például továbbra is a sajátjuknak tekintették a régi birtokot, amelyet egy életen át megoldoztak, és öregségükre is onnan hordtak el, amit lehetett: „*Lopni kellett az embernek a magátét. Én is hozok fűvet a tszből. Ezt nem gyómon meg, nem tartom bűnnek. Öregségemre meg kellett tanuljak lopni.*”¹⁹ Eltérések azonban mindig voltak, vannak: sokkal nehezebb volt alkalmazkodni azoknak, akik jelentősebb saját birtokkal rendelkeztek, mint a föld nélküli cselédeknek, hiszen „a cselédeknek e tekintetben „külön erkölcsük” volt, mivel ők állandóan a máséban, a gazdag uraságéban dolgoztak, hatékony technikái voltak náluk a lopásnak.”²⁰ Ebben is „felborult a rend”, a cselédektől kellett tanulniuk az egykori gazdáknak. Jávor Kata szerint a társadalmi különbségek mint morálisan mutatkozó differenciák abban is megmutatkoznak, hogy

¹⁶ Tagányi Zoltán: *A faluközösség a változó társadalomban. Esettanulmány Varsány példáján.* = *A falu a mai magyar társadalomban.* Szerk. Vágvolgyi András. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 356.

¹⁷ Nagy Olga: *i. m.* 407.

¹⁸ Jávor Kata – Molnár Mária – Szabó Piroska – Sárkány Mihály: *A falusi társadalom a szocializmus időszakában.* = *Társadalom. Magyar Néprajz* 8. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Bp. 2000. 1003.

¹⁹ Jávor Kata: *A magyar paraszti erkölcs és magatartás. Társadalom. Magyar Néprajz* 8. i. m. 659.

²⁰ Uo. 658.

az új helyzetben is milyenek a betartott mértékek: „Ma a lopás mindaddig »hozás«, amíg valaki nem kocsival teszi. Természetesen ma sem befolyásolja mindenki hozzáállását a »mindenki lop« alapján való felmentés, s az ő véleményük továbbra is az, hogy »aki kicsit lop, az nagyot is.«²¹ De általánosabb az, hogy az új helyzetben alkalmazták a fennálló, megtanult értékeléseket: míg a második világháború előtt a szegény-gazdag, a téeszek megszervezése után az enyém-közös szembenállásnak rendelődött alá a lopás megítélése. „Az egyszerű behelyettesítést, függetlenül attól, hogy volt cselédek vagy volt gazdák vállalják ma már büszkén vagy vallják be keserűen a tulajdonnal kapcsolatos felfogásuk kénytelen megváltoztatását, a mentségkeresés azonos volta bizonyítja. Vagy a túl alacsony kereset kényszerítette ki – hangoztatják a mai emlékezők, de ugyanazt hangoztatták egykor, ha védekezniük kellett – a közös vagyon módszeres dézsmálásért, az állami szigorral való dacolást [...] vagy az uradalmi intézők lopásaival példálózó [...] érvelés értelmeződött át, nagyon is átlátszó módon: a vezetőség még nagyobb zsvány, miért ne lopjak én is?”²² Adott volt a megkerülhetetlen, eredendő igazságtalanság (az uradalmi birtokon vagy a téeszben), és a lopást az ehhez igazított, ezt korrigáló népi jogszokás kialakításával lehetett „jogos szerzésként” társadalmi mértékben elfogadni, kezelni.

Megtanulták – vagy újratanulták, és a lopásról már régtől létező ismereteket, elveket új körülmények között alkalmazták a kollektivizált falu lakói? Balogh Pál szavaiból kiindulva, a falusi, paraszti társadalomban mindig is létező lopásról, a lopásnak minősülő cselekedetek társadalmi feltételrendszerétől, a lopás mint magatartás változó, kontextusfüggő megítéléséről érdemes kérdéseket megfogalmazni, és azokra kell válaszolni.

Abban mélységesen igaza van Balogh Pálnak, hogy ha már megtörtént a változás, akkor meg kellett tanulni elfogadni az adottat és újjászervezni a napi munkatevékenységektől, gazdálkodáshoz szükséges, kialakult emberi kapcsolatoktól kezdve az egyéni, családi, közösségi élet számtalan formáját. Magyarazatot kellett keresni és találni: mi is történt, miért történt, továbbá elképzeléseket és új gyakorlatot kellett kialakítani: mi az, amit tenni lehet, tenni kell ebben a helyzetben. A jelenség mélyebb megértéséhez azonban szükség van a kollektivizálás befejezése makrofolyamatainak, valamint az új gazdasági-társadalmi feltételek kialakulásának vizsgálatára.

Stealing from the Collective. Social and Moral Transformations in Rural Society in 20th Century Transylvania

Keywords: anthropology of stealing, moral behavior, collectivization, rural society

The paper investigates moral and social transformations in rural society in 20th century Transylvania. It starts from events of sporadic stealing in the thirties, and continues with examples of mass stealing after collectivization, as recalled by Pál Balogh (1931-2014, Valea village, Vargata commune). The moment of collectivization marked the beginning of a moral crisis with long-term effects - or, shall we rather speak about an accentuation of moral and social transformation specific to socialism in a rural context? Did everyone learn to steal so fast - or did they apply previously existing social adaptation techniques to the new political, economic and social conditions? Social memory speaks about a beginning - but data from my research on social and moral behavior in the same context before collectivization suggests that stealing has to do rather with an adaptation of old means to new conditions.

²¹ Uo.

²² Szilágyi Miklós: *Törvények, szokások, jogszokás. = Társadalom. Magyar Néprajz 8. i. m. 750.*